

ДЕРЖАВНА АРХІВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ

Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства

Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка

СТУДІЇ

з архівної справи та документознавства

Том двадцять четвертий—двадцять п'ятий

Київ
2017

Студії з архівної справи та документознавства / Держ. архів. служба України, УНДІАСД ; [редкол.: С. Г. Кулешов (голов. ред.) та ін.]. – Київ, 2017. – Т. 24/25. – 330 с.

Науковий збірник містить матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Архіви в сучасному світі: виклики та завдання», що відбулася 07–08 грудня 2017 р. в м. Києві, а також статті з актуальних питань теорії і практики архівної справи, документознавства, історії України та історіографії.

Для документознавців, архівістів, істориків, викладачів та студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться питаннями документознавства та архівознавства.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

*С. Г. Кулешов (головний редактор),
М. В. Горбатюк (відповідальний секретар),
В. В. Бездрабко, Г. К. Волкотруб, О. Я. Гаранін, В. М. Горовий,
Л. А. Дубровіна, В. О. Дятлов, С. Л. Зворський, А. М. Катренко,
О. Б. Коваленко, О. О. Ковальчук, Я. Лосовський, І. М. Мага,
А. С. Рібаков, Н. М. Христова, К. М. Ячменіхін*

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 20585–10385 ПР від 21 лютого 2014 р.

Включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук зі спеціальності «історичні науки».
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2015 р. № 528)

Рекомендовано до друку вченою радою Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (протокол № 7 від 21 грудня 2017 р.)

Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства забороняється. Редколегія не завжди поділяє точку зору авторів, зберігає оригінальний стиль матеріалів, залишає за собою право скорочувати тексти. За зміст статей несуть відповідальність їх автори. Раніше опубліковані матеріали до розгляду не приймаються. При передруку публікацій посилання на «Студії з архівної справи та документознавства» обов'язкове

- © Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2017
- © Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2017
- © Автори публікацій, 2017

ЗМІСТ

Архівна справа: історія та сучасність

<i>Гаранін Олександр, Ковтанюк Юрій.</i> До концепції інформатизації архівної справи в Україні 7	го фонда Республіки Беларусь и возможности ее применения в практике работы НАРБ..... 65
<i>Рибачок Олег.</i> Стратегії провідних країн світу у створенні національного цифрового ресурсу документальної спадщини..... 58	<i>Шумейко Михаїл.</i> Реалізація інформаційної функції белорусських архівів в 1920–1930-е гг..... 70
<i>Макаренко Елена.</i> Система открытого доступа к документной информации Национального архивно-	<i>Чиркова Марина.</i> Чи потрібен українським архівам ребрендинг? 78
	<i>Смельянова Тетяна.</i> Організація аудіовізуальних документів в історіографічному дискурсі..... 87

Документознавство: історія, теорія, практика

<i>Загорецька Олена.</i> Основні результати дослідження документопотоків сільської (селищної) ради об'єднаної територіальної громади 94

Історія України за архівними документами

<i>Ганін Олександр.</i> «Петлюровская армия... представляется достаточно боеспособной» (Україна 1919 року очима денікінських генштабістів)... 125	гіоні у 1946–1947 рр. як передумова формування Південного енергорайону 146
<i>Пономарьов Олександр.</i> Чому запорожцям не вдалося побудувати кам'яну церкву 140	<i>Чижова Олена.</i> Розумне комплектування, цілісність фондів, створення музейної колекції у ЦДАМЛМ України. Актуальність питань у виступі
<i>Сацький Павло.</i> Реалізація програми електрифікації сільського господарства УРСР у Південному ре-	Л. А. Проценко на VII Міжнародному конгресі архівів..... 152

Історіографія

<i>Ніколіна Інна, Очеретяний Володимир.</i> Боротьба Риму та Карфагену за панування у Західному Середземномор'ї: історіографія проблеми..... 156
--

Персоналії

<i>Загорулько Ростислав.</i> Архівні документи до вивчення життя і творчості українського художника-бойчукіста Івана Івановича Падалки (з фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України)..... 162	<i>Коломієць Марина.</i> Наукова спадщина члена-кореспондента АН УРСР П. Хромова в Інституті архівознавства НБУВ 187
<i>Климова Катерина.</i> Жан Мабійон: вчений і гуманіст 175	<i>Мороз Інна.</i> Іван Крип'якевич як ініціатор та організатор створення семінару з архівознавства і спеціальних історичних дисциплін при ЦДІА УРСР у Львові 191

CONTENTS

Archival affairs: history and modernity

- Garanin Olexandr, Kovtaniuk Yurii.* The Concept of Informatization of Archival Affairs in Ukraine 7
- Rybachok Oleh.* Strategies of the World Leading Countries in Establishing the National Digital Resource of the Documentary Heritage 58
- Makarenko Elena.* The System of Open Access to Document Information of the National Archival Holdings of the Republic of Belarus and the Possibilities of Its Applications in Practice of the NAHRB Work 65
- Shumeyko Mikhail.* Realization of the Information Function Belarus Archives in 1920–1930s..... 70
- Chyrkova Maryna.* Is it Necessary to Rebrand the Ukrainian Archives? 78
- Yemelyanova Tetiana.* The Organization of Audiovisual Documents in Historiographical Discourse..... 87

Records Keeping: History, Theory, Practice

- Zagoretska Olena.* Main Results of the Investigation of the Documents Flows of a Village Council of a United Territorial Community..... 94

History of Ukraine on archival documents

- Hanin Oleksandr.* «Petliurian Army ... Seems Sufficiently Ready to War» (Ukraine of 1919 in the View of Denikin's General Staff)..... 125
- Ponomariov Olexandr.* Why the Cossacks did not Manage to Build a Stone Church 140
- Satsky Pavlo.* Implementation of the Electrification Programme in Agriculture of Ukraine in the Southern Region in 1946–1947 as a Precondition for Establishing the Southern Energy Region..... 146
- Chizhova Olena.* Smart Completing, Archives Integrity, Museum Collection Creating in the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine. Issues Update Represented in the Speech of L. A. Protsenko at the VII International Congress of Archives 152

Historiography

- Nikolina Inna, Ocheretyany Volodymyr.* Struggle of Rome and Carthage for Domination in the Western Mediterranean: Historiography of the Problem 156

Personalities

- Zagorulko Rostyslav.* Archival Documents for the Study of Life and Work of the Ukrainian Artist-Boychukist, Ivan Ivanovich Padalka (from the Holdings of the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine) 162
- Klymova Kateryna.* Jean Mabillon: a Scientist and Humanist 175
- Kolomiyets Maryna.* Scientific Heritage of the Corresponding Member of the UkrSSR as P. Khromov in the Institute of Archival Studies in Vernadsky National Library of Ukraine 187
- Moroz Inna.* Ivan Krypyakevych as an Initiator and Organizer of Creating the Seminar on Archival Studies and Special Historical Disciplines Held in the Central State Historical Archives of the UkrSSR in L'viv 191

Розділ V

ІСТОРИОГРАФІЯ

УДК 930.1:94(37:3973)«-0264/-0146»

Інна Ніколіна, Володимир Очеретяний

БОРОТЬБА РИМУ ТА КАРФАГЕНУ ЗА ПАНУВАННЯ У ЗАХІДНОМУ СЕРЕДЗЕМНОМОР'І: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена висвітленню радянськими, українськими та зарубіжними істориками боротьби Риму та Карфагену за панування у Західному Середземномор'ї. Проаналізовано оцінки Пунічних воєн науковцями. Порівняння публікацій дозволило зробити висновок, що у найбільш повній мірі об'єктивні публікації зроблені сучасними українськими та зарубіжними дослідниками цієї проблеми. Наведений у публікаціях фактичний та аналітичний матеріал зберігає важливе значення для дослідження історії Пунічних воєн.

Ключові слова: Рим, Карфаген, історіографія, Пунічні війни, Ганнібал.

Боротьба Риму та Карфагену за панування у Західному Середземномор'ї (264–146 рр. до н.е.), незважаючи на величезний масив уже існуючих досліджень з даної теми, залишає більше запитань ніж дає відповідей. Здавалося би всі аспекти цієї війни уже давно були висвітлені, але це не так. Знову і знову звертаючись до цієї теми, використовуючи ті самі джерела, дослідники знаходять нові ключові деталі та змінюють погляди на те, що раніше вважалося беззаперечною істиною, завдяки цьому переглядається упереджене ставлення до деяких подій, при розгляді проблеми долається так званий «римоцентризм», коли автори виправдовують та возвеличують лише діяння римлян. Враховуючи все вище сказане, можна з упевненістю сказати, що дослідження Пунічних воєн не втрачає актуальності у наш час і потребує постійного перегляду.

Мета даної статті полягає в об'єктивному і всебічному аналізі стану наукового висвітлення проблеми Пунічних воєн.

Історіографія проблеми, яка аналізуватиметься у даній статті характеризується наявністю спеціальних комплексних систематичних досліджень як з історії Пунічних воєн в цілому, так і з окремих її аспектів.

Проведений аналіз наукових розробок, в яких висвітлюється боротьба Риму та Карфагену за панування у Західному Середземномор'ї дозволяє нам умовно виділити історіографічні блоки: радянську наукову літературу, сучасну українську, іноземну, в яку входить і сучасна російська. Кожен з цих блоків відрізняє загальна

спрямованість і тональність вивчення проблеми, схожі стереотипи мислення.

У першому історіографічному блоці, виділеному нами, серед праць радянських істориків, варто виокремити багатотомну працю Е. Разіна «Історія військового мистецтва», написану у 1939 р., вперше доповнену та видану у 1955 р. та перевидану в 1999 р. Перший том, якої висвітлює військове мистецтво античного світу, при чому розвиток військової справи Е. Разін пов'язував з класовим суспільством, а війну визначав, як суспільне явище зацікавлених держав та різних класів в середині них. Основою вивчення військової справи Карфагену та Риму автор вважав вивчення економіки та класової боротьби.

Е. Разін піддавав різкій критиці концепцію А. фон Шліффена, який, канонізуючи битву при Каннах, заперечував можливість розвитку військового мистецтва і ставив дії однієї сторони в залежність, від дій супротивника. Він виступив проти ототожнення Канн, Седана і Сталінградської битви, підкреслюючи, що Канни – тактичне оточення, Седан-оперативне, Сталінград - стратегічне, що у всіх цих випадках були різні засоби оточення, форми і методи дій. І те, і інше, і третє було обумовлено ускладненням військової техніки, засобів боротьби, військової організації, всього військового мистецтва в цілому.

Автор часто прирівнював «пролетарських полководців» до великих полководців давнього

© Інна Ніколіна, Володимир Очеретяний, 2017

світу. Однак, щоб зрозуміти причину цього, варто зазначити, що його праця створювалася в розпал репресій проти командного складу Червоної армії. І тільки одна нота в доповіді партійних діячів про те, що в його праці була відсутня критика поглядів буржуазних військових істориків, які ніби фальсифікували історію, могла стати поворотною в його долі.

Незважаючи на чисельні ідеологічні штампи, до праці була залучена значна кількість джерел, вона містить важливі відомості зі становлення військової справи римлян та карфагенян. Е. Разін досконало вивчив та навів дані про роди військ та військовоє спорядження того часу¹.

Об'єктивно відтворити події Пунічних воєн та охарактеризувати особистість Ганнібала спробував радянський дослідник І. Кораблев у своїй монографії «Ганнібал». Праця охоплює події трьох Пунічних воєн, однак найбільшу увагу автор звертає саме на другу та на роль Ганнібала у даному конфлікті. Говорячи про цілі карфагенського воєначальника і методи їх здійснення, він визнає, що Ганнібал безсумнівно знаходиться в одному ряду з Атгілою, Чингісханом та іншими великими завойовниками, які стверджували своє панування вогнем і мечем та на кістках переможених народів. Автор також використовує формаційний підхід. Значну увагу приділяє боротьбі партійних угруповань в Римі та Карфагені².

Безумовно ці дослідження збагатили історичну науку новими цінними матеріалами, проте з об'єктивних причин вони не могли вийти за рамки офіційних установок.

Іншим радянським історикам, які досліджували проблему Пунічних воєн, не вдалося також повністю звільнитися від ідеологічної доктрини, однак внаслідок розпочатих процесів лібералізації та перебудови вони змогли долучити до своїх праць значний масив іноземних джерел, змінили погляд на досліджувані проблеми, перестали приводити погляди К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна, як єдині істинні та достовірні.

Серед цих праць варто виділити дослідження білоруського історика К. Ревяко «Пунічні війни», в якому автор глибоко досліджує становище Риму та Карфагену напередодні воєн, хід та результати цього військового конфлікту. Аналізуючи «буржуазну» історіографію автор традиційно вказував на недостатнє висвітлення класової боротьби, та ролі засобів виробництва у даному конфлікті, але тим не менш, дослідник

також, по-суті, не займався її висвітленням, а намагався об'єктивно відтворити передумови, причини, хід та результати Пунічних воєн. Взагалі К. Ревяко зайняв досить зручну нейтральну позицію, він показав думки інших дослідників та, маючи свою власну, не критикував їх. При розкритті теми автор використав значну джерельну та історіографічну базу, переважно римську до якої, з об'єктивних причин, ставиться критично³.

Інший радянський історик Ю. Циркін комплексно підійшов до вивчення власне Карфагенської держави. У своїй праці «Карфаген і його культура», він спробував відкинути римоцентристські погляди та зосередив увагу на вивченні та відтворенні історії Карфагену, його соціального та політичного устрою, економіки, релігії, мови та мистецтва. До своєї праці автор залучив величезну кількість джерел античних авторів, до яких, до речі, відносився критично, західну історіографію, дані археологічних досліджень, літературну традицію, дані нумізматички, епіграфіку. Автор прослідковує взаємозв'язки карфагенської культури з фінікійською, еллініською та римською, однак відокремлює «пунійську цивілізацію» від «фінікійської» вказуючи на її оригінальні риси. При дослідженні використовує формаційний підхід⁴.

Варто зауважити, що наприкінці 1980-х рр. ключову роль в радянській історіографії почали відігравати політичні перетворення середини 1980-х рр., що дали історичній науці можливість більш вільно висловлювати свої думки. Новий період почав формуватися в умовах розбудови демократичного суспільства, коли були створені умови для ліквідації політичної заангажованості, що обумовило нові підходи до вивчення проблеми.

Сучасні ж дослідники даної проблеми відійшли від ідеологічної доктрини класової боротьби та спираються на попередньо нагромаджений матеріал, однак використовують інші методи дослідження.

Серед комплексного дослідження Пунічних воєн виділяється праця російського дослідника Е. Родіонова, у якій автор намагався детально висвітлити всі значущі кампанії і битви Пунічних воєн, прослідкувати внутрішньополітичну ситуацію в Римі та Карфагені, а також дати чіткі портрети найвидатніших історичних діячів цього періоду⁵.

У свою чергу Д. Татарніков спробував вирішити проблему римсько-карфагенських догово-

рів в історіографії. Річ у тім, що на сьогоднішній день в історичній науці існує велика кількість часом протилежних поглядів на дані договори та сама антична традиція має два погляди на цю проблему, до того ж невідомо скільки договорів було насправді. Спираючись на західно-європейську історіографію та фрагмент з доповіді Марка Порція Катона, автор робить власні цікаві висновки⁶.

Оригінально підійшов до висвітлення проблеми Пунічних воєн український дослідник М. Кухтін, який пояснює причини поразок карфагенян у даному конфлікті, серед яких як основну виділяє те, що Ганнібал не зміг налагодити систему комунікацій в умовах домінування римлян на морі та недооцінив становище римсько-італійської федерації. Аналізуючи Третю Пунічну війну автор використовує геоелектрокультуру, оскільки перемога римлян прискорила визрівання рабовласницьких відносин в усьому Середземномор'ї і соціокультурне зміщення його народів⁷.

В свою чергу О. Кармазіна у своєму дослідженні, присвяченому битві при Капуї 211 р. до н.е. проаналізувала значення цієї битви для Другої Пунічної війни та знайшла значні невідповідності в античній історіографічній традиції, зокрема, Полібій та Тит Лівій більш-менш докладно описують хід бою 211 р. до н.е., але при знайомстві з текстом цих джерел читач зустрічається з тим, що кожен з цих двох істориків зовсім по-різному уявляв і описував хід бою. Незважаючи на значні розходження античних авторів, О.Кармазіна не поділяє точку зору німецького дослідника Г. Дельбрюка, який вважав, що цієї битви не було в історії⁸.

Роль особистості та її вплив на даний конфлікт розкрили у своїх дослідженнях, присвячених великим полководцям М. Філатов⁹, Т. Бобровнікова¹⁰, М. Соколов¹¹. У їхніх наукових доробках на передній план виходять не армії та їх спорядження, а політичний та тактичний геній полководців, враховуються життєві випадки, які можуть привести до певних наслідків. Російська дослідниця Т. Бобровнікова у своєму дослідженні присвяченому Сципіону Африканському використовує твори античних авторів, написи з видання «L'année épigraphique», нумізматичний матеріал, як римський, так і грецький, а також карфагенський. Головною базою дослідження є твори античних істориків, ораторів, драматургів, поетів, філософів, схоластів.

Автор аналізує та реконструює в деталях все життя цього видатного полководця, охоплює як події з історії Риму так і Карфагену. Своїм завданням вона вважає написання не політичної, економічної чи військової історії, а відновлення духовного життя того часу. Недоліком є те, що незважаючи на велику кількість згадок про Публія Корнелія Сципіона Африканського і про його сучасників, друзів і ворогів, матеріал подається фрагментарно і, найчастіше, не дає можливості зробити однозначні висновки.

До згаданих вище дослідників долучився і колишній радянський історик Ю. Циркін, який проаналізував важливий матеріал про особистість Гая Фламінія який, як людина та полководець, невинувато засуджується в історіографії та затьмарюється особистостями Ганнібала та Сципіона¹².

Щодо військової справи, то в більшості випадків об'єктом дослідження на сучасному етапі є історія окремих битв, роди військ, бойові тактики, зброя та комплектування. Відтворити ж деякі нові деталі вдалося українському досліднику В. Дмитренку, який у своїй праці «Розвідка та інші таємні служби Стародавнього Риму і його супротивників» створив цілісну картину розвідувальної та контррозвідувальної діяльності римлян, використовуючи величезний масив джерел. Він описав та проаналізував становлення цієї системи не оминувши й заслуги Карфагену¹³.

Військову систему передачі команд та сигналів у римській армії, як важливу частину військової справи, дослідив російський історик А. Банніков. Його дослідження є цінним ще й тому, що в ньому проаналізовано особливості військових музичних інструментів, які використовувались всіма народами Середземномор'я в ті часи¹⁴. Також автору належить дослідження про використання арміями бойових слонів, в якому він використовуючи значний масив джерел, нівелює традиційну думку і доводить, що африканські слони були такими ж потужними та ефективними в бою, як і індійські¹⁵.

На політичні та релігійні зміни в римській державі періоду Пунічних воєн, яким не надавали великого значення раніше, звертають увагу А. Васильєв, О. Кулішова та В. Квашин Матеріал приведений даними дослідниками значно доповнює уявлення про наслідки Пунічних воєн для римської історії.

Зокрема, А. Васильєв у своєму дослідженні спираючись на факти та працю А. Тойнбі приходить до цікавого висновку, що відмова від

диктатури, як надзвичайного інструменту суспільного регулювання після 202 р. до н.е., пов'язаного з незвичайними диктатурами військового часу, зіграла свою негативну роль в епоху Гракхів, а екстраординарні командування Сципіона, які стали прообразом надзвичайних командувань пізньої республіки, в кінці кінців, поховали її¹⁶.

А. Кулішова надає свідчення про три зафіксовані в історії звернення римлян до дельфійського оракула під час Другої Пунічної війни, які показують найбільш нагальні питання офіційного релігійного життя римської громади в моменти найвищого напруження військових сил. Автор вказує на значні трансформації в римській релігії, які вже міцно закріпилися в римському суспільстві та не могли бути просто подолані¹⁷.

В. Квашин аналізує діяльність римських цензорів 214 та 205 рр. до н.е. Обидві цензури розглядаються в контексті проблем, породжених Другою Пунічною війною. При дослідженні основного джерела – творів римського історика Тіта Лівія, автор ставить питання про адекватність висвітлення Лівієм цензури 209 р. до н.е.¹⁸.

Щодо міждисциплінарних зв'язків то корисну інформацію щодо військової організації та екологічних проблем господарства Карфагену у своїх наукових публікаціях подають Д. Данілов-Данільян¹⁹ та Г. Алібаєва²⁰. Зокрема, Г. Алібаєва у своєму дослідженні «Історія найманства: кримінологічний аспект», з точки зору військового мистецтва й права, приходять до висновків, що значення найманства на першому етапі періоду його розвитку було надзвичайно великим. На її думку, саме ця форма військової організації наче продемонструвала світу найбільш прогресивні на той момент способи організації військової справи. У надрах найманих військ сформувалися витоки армії сучасного типу, що стала одним з найважливіших державних інститутів.

Таким чином, починаючи з 1991 р. перед дослідниками відкрилися більш широкі можливості об'єктивної подачі матеріалу, в тому числі і з історії війни Риму та Карфагену за панування у Західному Середземномор'ї. В цей час перспективним став напрямок вивчення цієї війни через призму дослідження різних аспектів військової справи та культури як Риму так і Карфагену.

Окремого історіографічного огляду потребують західноєвропейські дослідження представлені рядом монографій та наукових публікацій. У цілому, опираючись на ті ж самі джерела, вони подають ту саму інформацію, яку наводили й

радянські вчені, наводять сучасні українські дослідники та дослідники з Російської Федерації, єдина відмінність проявляється у поглядах на боротьбу Риму та Карфагену за панування у Західному Середземномор'ї. Західноєвропейські дослідники спираються на цивілізаційний, а не на формаційний підходи, відкидають роль класової боротьби, вказують на римський імперіалізм, однак бачать його не агресивним, а навпаки оборонним та превентивним, враховують роль історичних діячів в історії.

До категорії «перекладеної літератури» ми можемо віднести багатотомну працю німецького історика Т. Моммзена «Історія Риму» вперше опубліковану в 1854 р. Вивчаючи римську історію в цілому, Т. Моммзен не оминув й проблему Пунічних воєн. Він приділив увагу соціально-економічному, політичному та військовому становищу римлян, автор має відверто проримську позицію та в усьому виправдовує дії римлян, однак при цьому оперує значним фактичним матеріалом та критично ставиться до джерел, що дозволяє створити цілісну картину римської історії²¹.

Таку ж саму позицію, щодо римлян зайняв інший німецький дослідник І. Дройзен, який у своїй багатотомній «Історії Еллінізму» висвітлює і події боротьби за Сицилію²².

Автори сучасних західноєвропейських праць, крім опису основних подій цієї боротьби, намагаються глибше зануритись в наслідки конфлікту, крім соціально-економічного, політичного, військового становища звертають значну увагу на культурний розвиток. Вони долають проримську позицію та намагаються максимально точно відтворити історію і становище Карфагену. Серед таких авторів слід виділити Е. Дріді²³, Р. Майлза²⁴, Л. Сержа²⁵.

Становлення військової справи античного світу досліджували також Г. Дельбрюк²⁶, П. Конноллі²⁷, Р. Баррел²⁸, Дж. Хейл²⁹.

Дослідженню біографії Ганнібала Барки, як суперечливої постаті в історії приділив увагу канадський військовий історик Р. Габріель, який у своїй праці «Ганнібал. Військова біографія найвеличнішого ворогу Риму» спробував виділити об'єктивні причини війни, піддав сумніву погляди деяких істориків справедливо вказуючи, що під час війни не ставилися цілі зруйнувати державний устрій або політичний режим супротивника, окрім стратегічної та соціально-економічної складової Другої Пунічної війни, автор розглядає й культурно, він приводить ро-

зуміння війни Ганнібалом через елліністичну освіту останнього, що в свою чергу ставило полководця в чіткі тактичні рамки³⁰.

Неперекладену літературу, представляють монографії британських істориків Н. Бегнела³¹ та Х. Скалларда³². У них надається велике значення особистостям римських та карфагенських полководців. У самому конфлікті вони займають проримську позицію, зокрема Х. Скаллард називає військові дії римлян оборонними.

Детальний аналіз збройних сил Риму та Карфагену здійснив британський історик Т. Вайс, його аналітична робота містить велику кількість посилань, містить реконструктивні ілюстрації, які допомагають краще зрозуміти спорядження військ, його переваги та недоліки³³.

Таким чином, історіографічний огляд наукових праць з історії боротьби Риму та Карфагену за панування у Західному Середземномор'ї дає підстави стверджувати, що поруч із безперечними здобутками існують і упущення, які потребують подальшого дослідження даної проблеми.

¹ Разин Е.А. История военного искусства, в 3 т. СПб.: ООО «Издательство Полигон», 1999. Т. 1 История военного искусства XXXI в до н.э. – VI в. н.э. 560 с.

² Кораблев И.Ш. Ганнибал. М.: Наука, 1976. 399 с.

³ Ревяко К.А. Пунические войны. Минск: Университетское, 1988. 272 с.

⁴ Циркин Ю.Б. Гай Фламиний // Проблемы истории, филологии, культуры. Магнитогорск: Магнитогорский государственный технический университет им. Г.И. Носова. 2014. № 2 (44). С. 21–41.

⁵ Родионов Е. Пунические войны. СПб.: Изд-во С.-Петербурга, 2005. 626 с.

⁶ Татарников Д. Римско-Карфагенские договоры и античная историографическая традиция: к интерпретации фрагмента Катона // Вестник Самарского государственного университета. Самара: СГУ, 2006. № 5–1. С. 54–58.

⁷ Кухтин М.М. Геополитика второй пунической войны (218–201 гг. до н.э.) // Журнал исторических, политологических и международных исследований, ДонНУ, 2016. № 1(57). С. 79–87; Кухтин М.М. Геополитика третьей пунической войны (149–146 гг. до н.э.) // Журнал исторических, политологических и международных исследований, ДонНУ, 2016. № 2 (58). С. 88–92.

⁸ Кармазина О.В. Сражение под Капуей 211 г. до нашей эры // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология, 2011. Т. 17; № 1. С. 20–26.

⁹ Филатов М. Роль Ганнибала Барки в эскалации конфликта между Римом и Карфагеном // Журнал обра-

зование и наука в современных условиях. Чебоксары: Интерактив плюс, 2016. № 2–1 (7). С. 38–41.

¹⁰ Бобровникова Т. Сципион Африканский. М.: Молодая гвардия, 2009. 384 с.

¹¹ Соколов М. Тактические составляющие побед Ганнибала // Исторические, философские и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2012. № 9–1. С. 160–165.

¹² Циркин Ю.Б. Гай Фламиний // Проблемы истории, филологии, культуры. Магнитогорск: Магнитогорский государственный технический университет им. Г.И. Носова. 2014. № 2 (44). С. 21–41.

¹³ Дмитренко В. Розвідка та інші таємні служби Стародавнього Риму і його супротивників. Львів: Кальварія, 2008. 725 с.

¹⁴ Банников А. Римская военная система передачи команд, сигналов и сообщений // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История. СПб. 2014. № 1. С. 60–70.

¹⁵ Банников А. Боевые слоны в Карфагенских Армиях // Античный мир и археология. 2011. № 15. С. 396–410.

¹⁶ Васильев А.В. Деформации в системе римских магистратур в период второй пунической войны (218–201 гг. до н.э.) // Проблемы истории, филологии, культуры. Магнитогорск: Магнитогорский государственный технический университет им. Г.И. Носова. 2014. № 2 (44). С. 10–21.

¹⁷ Кулишова О. Посольства Рима в Дельфы во время Второй Пунической войны // Исследования и публикации по истории античного мира. СПб: СПбГУ, 2006. № 5. С. 277–286.

¹⁸ Квашин В. Две цензуры эпохи Ганнибаловой войны // Известия высших учебных заведений. Серия: Гуманитарные науки. 2014. Том 5. № 1. С. 16–19.

¹⁹ Данилов-Данильян В.И. Глобальная проблема дефицита пресной воды // Век глобализации. 2008. № 1. С. 45–56.

²⁰ Алибаева Г. История наемничества: криминологический аспект // Вестник Астраханского государственного технического университета. Астрахань: АГТУ, 2007. № 3. С. 249–254.

²¹ Моммзен Т. История Рима. В 4 т. Ростов на Дону: Феникс, 1997. Т. 1. 640 с.

²² Дройзен И.Г. История эллинизма. История эллинизма. М.: Академический Проект; Киров; Константа, 2011. 619 с.

²³ Дриди Э. Карфаген и пунический мир. Пер. с фр. Озерская Н. М.: Вече, 2008. 400 с.

²⁴ Майлз Р. Карфаген должен быть разрушен. М.: АСТ, Неоклассика, 2014. 576 с.

²⁵ Серж Л. Ганнибал: веб-сайт. URL: <https://history.wikireading.ru/226697> (дата звернення 24.12.2017).

²⁶ Дельбрюк Г.Г. История военного искусства в рамках политической истории в 4 т.; отв. ред. А.Б. Егоров. СПб: Наука, 1999. Т. 1. Античный мир. 416 с.

²⁷ Коннолли П. Греция и Рим. Энциклопедия военной истории. М.: Эксмо-Пресс, 2001. 320 с.

²⁸ *Баррел Р.* Все войны Древности: от Каменного века до падения Рима: Иллюстр. историч. енци. М.: Эксмо, 2009. 320 с.

²⁹ *Хейл Дж.* Властелины моря / Пер. с англ. Анастасьева Н. М.: АСТ, Неоклассика, 2014. 448 с.

³⁰ *Габриэль Р.* Военная биография величайшего врага Рима. М.: Центрполиграф, 2012. 194 с.

³¹ *Bagnall N.* The Punic Wars 264–146 BC. Osprey Publishing, 2002. 96 p.

³² *Scullard H.H.* A history of the Roman World 753 to 146 BC, 5th edition. London: Routledge, 2002. 552 p.

³³ *Wise T.* Armies of the Carthaginian wars 265–146 B.C. Man at arms series. London: Osprey, 1982. 50 p.

Статья посвящена освещению советскими, украинскими и зарубежными историками борьбы Рима и Карфагена за господство в Западном Средиземноморье. Проанализированы оценки Пунических войн учеными. Сравнение публикаций позволило сделать вывод, что наиболее объективные публикации сделаны современными украинскими и зарубежными исследователями. Приведенный в публикациях фактический и аналитический материал сохраняет большое значение для исследования истории Пунических войн.

Ключевые слова: Рим, Карфаген, историография, Пунические войны, Ганнибал.

The article is devoted to coverage by the Soviet, Ukrainian and foreign historians of the struggle of Rome and Carthage for dominance in the Western Mediterranean. The estimations of scientists of Punic wars are analyzed. Comparison of publications enabled to conclude that in the most complete way objective publications have been made by contemporary Ukrainian and foreign researchers of this problem. The actual and analytical material contained in the publications remains important for the study of the history of the Punic wars.

Key words: Rome, Carthage, historiography, Punic wars, Hannibal.